

PAREMIOLOGIK BIRLIKLARDA MILLIY STEREOTIP IFODASI

*Maxmudova Mo'tabar Do'stmuhammad qizi, Termiz davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi*

NATIONAL STEREOTYPE EXPRESSION IN PAREMIOLOGICAL UNITS

*Makhmudova Mutabar Dustmukhammad kizi, Teacher at Termiz State
Pedagogical Institute*

ВЫРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СТЕРЕОТИПА В ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

*Махмудова Мутабар Дустмухаммад кызы, преподаватель
Термезского государственного педагогического института*

Annotatsiya: Xalq madaniyatining tilda yorqin ifodasini o'zida namoyon etuvchi milliy stereotiplar, o'xshatish va metaforalarning lingvokulturologik xususiyatlari, tilning paremiologik fondi mazkur maqolaning tadqiqot predmeti sifatida belgilanadi.

Kalit so'zlar: stereotip, lingvokulturologiya, antistereotip, mental stereotip, madaniy stereotip, adabiy til, xalq dostonlari, paremiologik birliklar.

Abstract: Linguistic-cultural characteristics of national stereotypes, similes and metaphors, which show the vivid expression of folk culture in the language, paremiological fund of the language are defined as the research subject of this article.

Key words: stereotype, linguoculturology, antistereotype, mental stereotype, cultural stereotype, stereotype, literary language, folk epics, paremiological units.

Аннотация: Лингвокультурологическая характеристика национальных стереотипов, сравнений и метафор, которые показывают яркое выражение народной культуры в языке, паремнологический фонд языка определяются как предмет исследования данной статьи.

Ключевые слова: стереотип, лингвокультурология, антистереотип, ментальный стереотип, культурный стереотип, стереотип, литературный язык, народные эпосы, паремнологические единицы.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Lingvokulturologiya jamiyatning zaruriy tarkibiy qismi bo'lgan madaniy ma'lumotlarni ochib beradi. U tilshunoslikning bir qismi bo'lgan frazeologik va paremiologik birliklarni o'z ichiga olgan barqaror til shakllarida mavjud. Frazeologiya maxsus tilshunoslik predmeti bo'lib, rus tilshunosligida 40-yillardan boshlab shakllana boshladi. G'arbda esa XX asr tilshunoslikning alohida bo'limiga hali ajratilmagan. Paremiologiya folklor tahlilining emas, balki tilshunoslikning predmeti sifatida faqat XX asr oxirida e'tiborni tortdi. Mahalliy va jahon tilshunosligida paremiologik birliklarni batafsil o'rganish obyektga aylandi. Paremiya so'zi yunoncha bo'lib, "hikmatli so'z" ma'nosiga teng, ammo tadqiqotchilar bu tushunchaga maqollarni ham kiritishadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Tadqiqotchi L.B.Savenkova, paremiologik birlik atamasi ostida biz "ikkinchi darajali lingvistik belgilar – vaziyat yoki voqelik o'rtasidagi munosabatlar belgisi bo'lgan yopiq turg'un iboralar (iboralar va maqollar)" degan ma'noni anglatadi [5]. Tilshunos V.A.Voropaeva ushbu toifa uchun Muqaddas Bitikdagi paremiyalar va so'zlarni belgilaydi va ularni "taniqlik belgilariga ega" deb tavsiflaydi [4]. G.L.Permyakov maqollarda tilning paremiologik ko'rsatkichini ta'kidlaydi [3].

So'zlarning kelib chiqishi, tuzilishi, ma'nosi, paremiologik birliklarning qo'llanilishi va vazifalari haqidagi savollar XVII asrdayoq dolzarb bo'lgan. Ingliz paremiologi J.V.Parkerning "Maqollar saboqlari haqida" (1853) dastlabki jildi ko'plab ingliz va

<https://orcid.org/0009-0002-3680-4580>

e-mail:

mahmudovamutabbar@gmail.com

amerikalik paremiyalari ta'rifi, kelib chiqishi, shakli, uslubi, maqol va matallarning tabiati haqidagi fikrlari sohada fanga qiziquvchilar uchun standart vazifasini o'tadi[2].

O'zbek xalqi purma'no so'zga, o'git-u naql-larga boy xalq sanaladi. Ajdodlarimiz azaldan o'zining hayotiy muammolarini – mehnat mashaqqati, g'am-anduhi, rohat-farog'ati, muvaffaqiyat va mag'lubiyati, rasm-rusumlari – hamma-hammasini maqol va matallarda, naql va barqaror iboralarda ko'zgudagidek aks ettirib keladi. Xalqning til boyligi uning bo'yoqdor, serjilo leksikasining, frazeologiya qatlamining boyligi bilan ham o'lchanadi. O'zbek tili – ona tilimizning juda boy, ma'nodor, jozibali va rang-barangligi Navoiy zamonidayoq isbotlangan.

MUHOKAMA(OBSUJDENIYE/DISCUSSION)

Maqollar xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribalari, doimiy kundalik kuzatishlar xulosasini tugal fikr tarzida qat'iy qutbiylikda ifodalar ekan, ularda har bir so'zning ma'no xilma-xilligi, iboralarning turg'unligi, shakliy barqarorlik ustunlik qiladi [1]. Maqollar ham xalqning milliyligi, urf-odatlarini, asriy tajribalar natijasida chiqargan xulosalarini o'zida aks ettiruvchi xalq og'zaki ijodi namunasi sanaladi.

“Bir mayizni qirq kishi bo'lib yeydi”. O'zbek xalqiga xos bo'lgan eng oliy xususiyatlardan biri ahillik, inoqlikdir. Bu bizga ajdodlarimizdan singgan fazilatdir. Bir mayizni qirqqa bo'lib yeyish, o'zi yemay o'zgaga ilinish xalqimizga xos bo'lgan insoniy fazilatlarga ishora qiladi. **“Bitta qaldirg'och kelgani bilan bahor bo'lmas”.** Qaldirg'och xalqimizda yaxshilik, qut-baraka elchisi sifatida e'zozlanadi. Shuningdek, u bahor darakchisi. Maqolning lug'aviy ma'nosiga e'tibor qiladigan bo'lsak, u mazmunan “Qars ikki qo'ldan chiqadi” maqoliga sinonim hisoblanadi va avvalgi maqolga hamohang tarzda uni to'ldiradi. Aynan qaldirg'och obrazining olingani sababi xalqimizda bu qushga nisbatan o'zgacha qarash, mehr tufaylidir. Bu esa maqolda etalon sifatida o'z aksini topgan. **Bug'doy noning bo'lmasa ham bug'doy so'zing bo'lsin.** O'zbek xalqi eng mehmondo'st, xushkalom xalqlardan sanaladi. “Mehmon otangday ulug'” degan naqlni o'ziga bayroq qilib oladi-da, o'zi yemay mehmonga tutadi, borini unga ilingisi keladi. Agar mehmonning qornini to'qlashga qurbi yetmasa, hech bo'lmaganda ikki og'iz shirin so'zi bilan uni siylagisi keladi. Shu ma'noda “bug'doy” so'zi o'zbekona madanitaimizni o'zida aks ettirgan etalon

sifatida kelgan. **“Bosh omon bo'lsa, do'ppi topilar”**[1].

NATIJAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

Sog'lik, tinchlik-xotirjamlik bo'lsa, insonning yaxshi, yorug' kunlarga umidi, o'zini taqdir ixtiyoriga topshirib tavakkal qilish ma'nolari ifodalangan. Bosh kiyim sifatida bu yerda qalpoq, shapka, shlyapa so'zlari emas, do'ppi so'zi keltirilgan. Ma'lumki, do'ppi o'zbek xalqining milliy bosh kiyimi sanaladi. Shu o'rinda lingvomadaniy birlik sifatida etalon – stereotip vazifasini bajarib kelgan.

“Do'ppining ichida odam bor”. Bu maqol mazmunan “Devorning ham qulog'i bor” maqoliga o'zaro sinonim hisoblanadi. Bu maqolning tahliliga to'xtalsak, har bir narsani har joyda aytmalik kerakligini uqtiradi, kishini ogohlikka, hushyorlikka chorlaydi. Unda ham etalon sifatida do'ppi so'zi olingan. **“Elakka chiqqan xotinning ellik og'iz gapi bor”.** Bu maqolni eshitgan har bir inson xayoliga g'iybatchi ayol haqida fikr yuritilgan, degan o'y keladi. Lekin bu maqol bunday ayollar haqida emas. Aslida bu maqolda xalqimizga xos bo'lgan o'zga millatlarda takrorlanmas xususiyat aks ettirilgan. Negaki, bir insonni ko'rgan o'zbek ayollari o'sha insonning oilasi, farzandlarini, hattoki, qarindosh-urug'larining hol-ahvolini ham so'raydi. Bu diniy manbalarimizda ham qayd etilgan. Chunki, musumlon kishining boshqa bir musulmon kishidan ahvol so'rashi uning islomdagi farzi sanaladi. O'zbek ayollarining bu xususiyatlaridan kelib chiqqan “Elakka chiqqan xotinning ellik og'iz gapi bor” maqolida ijobiy xislat ifodalangan[1].

Er-xotinning urushi – doka ro'molning qurishi. Oila muqaddas dargoh sifatida e'zozlanadi. Bu o'zbek xalqiga xos asosiy stereotiplardandir. Lekin, mana shu muqaddas dargohda ham ba'zan ahamiyatga molik bo'lmagan janjallar uchrab turishi hech birimizga sir emas. Ma'lumki, janjallarning aksariyat qismi uzoq muddatli gina bilan yakun topadi. Ammo, oiladagi er-xotin urushi kamdan-kam hollarda araz bilan yakunlanadi. Biroq, bu arazning vaqti ma'lum bir muddat, ya'ni doka ro'mol qurishiga ketgan vaqt kabi qisqadir. Shuning uchun xalqimizda “Er-xotinning urushi – doka ro'mol qurilishi” kabi maqollar yuzaga kelgan. Ushbu maqolda etalon sifatida olingan doka ro'mol ham milliy kiyimlarimizning tarkibiy qismi bo'lgan bosh kiyim hisoblanadi. O'zbek ayollari bu bosh kiyimdan turli xil marosimlarda foydalanishadi.

“Hashar qildim – uy qurdim, Bunda ko‘p hikmat ko‘rdim”. Hashar o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan udum sanaladi. Ya’ni uy ko‘tarmoqchi (qurmoqchi) bo‘lgan yoki mamalakat obodonchiligi yo‘lida qilinadigan umumxalq mehnatidir. Bizga ma’lumki, hasharga do‘st-u birodarlar, yaqin qarindoshlar yordamga keladi. Hasharda birdamlik, ahillik kabi samimiy tuyg‘ular o‘z aksini topadi. Shuning uchun, hashar qilgan inson ko‘p hikmatlarning guvohi bo‘ladi.

“Kelinni kelganda ko‘r, sepini yoyganda ko‘r”. O‘zbek xalqining to‘yi hech bir xalqda takrorlanmas urf-odatlariga boydir. Ayniqsa, nikoh to‘ylari o‘zgacha shukuh bilan o‘tadi. Bu shukuhga kelin yanada o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi. Xalqimiz hamisha, azal-azaldan mukammallikka intilgan. Shuning uchun ham kelinni shunday mukammallik darajasida ko‘rishga intilgan. Kelinning sepi uning ziynati, fayzi sanaladi. O‘zbek xalqida qizga, ya’ni bo‘lajak kelin-ga sep, sarpo-suruq qilish odati katta ahamiyatga ega[1].

Non ham non, ushog‘i ham non. Dunyoda o‘zbekchalik nonga yuksak hurmatda bo‘lgan xalq bo‘lmasa kerak. Ulug‘larimiz ham “Nonday aziz bo‘lgin”, deb duo qilishadi. Farzandlarga yoshligidan “Nonni ushatmay ye”, “Nonni bosma”, “Nonni ko‘zingga sur” deya tarbiya berishadi. Bularning barchasi xalqimizda nonga bo‘lgan e’tibor, o‘zbekona qarashdan darak beradi. Chunki, bu qarashga ko‘ra, nonni qadrlamaslik, unga nisbatan isrofchilik yo‘qchilikka olib keladi, hatto bu gunoh ish sanaladi.

“Ona yurtning – oltin beshiging”. O‘zbek tilida beshik so‘zi muqaddas. Chunki, yangi tug‘ilgan chaqaloqni turli odat-u irimlari bilan beshikka yotqizishadi. Tom ma’noda aytganda, “beshik” deganda o‘zbeklar Vatanini tushunadi. Bu so‘z milliy ruh bilan sug‘orilgan bo‘lib, lingvomadaniy birlik hisoblanadi.

“Yaxshi gapga ham, yomon gapga ham farishta omin deydi”. Musulmonlarning dini sanalgan Islomda kishi har bir daqiqada yaxshi niyatda bo‘lishi kerakligi uqtiriladi. Sababi, bizning har bir aytgan so‘zimizga farishtalar omin deyishi mumkinligida. Agar beixtiyor sovuq nafas (niyat) qilib qo‘ysag-u, unga farishta omin deb qo‘ysa, holimizga voy. Shuning uchun o‘tayotgan har bir daqiqamizda Ollohga shukr qilib, yaxshi narsalarni ko‘zlab yashashimiz zarur. Bu qarash har birimizni qanoatli bo‘lishga undaydi. Bu maqolda ana shu

diniy qarash orqali xalqimizning milliy o‘ziga xosligi ifodalangan. **“Yaxshi mehmon osh ustida”.** Azal-azaldan mavjud bu maqol zahirida ham o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan holat aks ettirilgan. Oila dasturxon atrofida to‘planib o‘tirgan paytda kimdir kelib qolsa, unga qarata “Yaxshi mehmon osh ustida”, “Yaxshi kishi osh ustida keladi”, “Qaynonangiz sizni juda sevar ekan” kabi maqollarni qo‘llaymiz. Bunday holat o‘sha insonning yaxshi fazilatli ekanligidan dalolat beradi. Bu ham, albatta, xalqimizga xos bo‘lgan madaniyatning ifodasidir. Ya’ni o‘zbek madaniyati o‘zbek tilida o‘z aksini topgan[2].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Albatta, xalqimizda odob-axloqqa, yaxshilikka undovchi bu kabi stereotipik xarakterdagi birliklar ko‘plab uchraydi. Xalq bu kabi til birliklari mazmunidagi asos bilan farzandlarni tarbiyaga, kamolotga undaydi. Bu esa xalqning, millatning kelajagi uchun muhimdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent. 2013. – B. 5.
2. Parker J.W. On the Lessons in Proverbs: Being the Substance of Lectures Delivered to Young Men's Societies at Portsmouth and Elsewhere (1855) / J.W. Parker. - London: AbeBooks Seller, 2009. – 149 p.
3. Воропаева В.А. Сопоставительная характеристика английских, немецких и русских паремий и фразеологизмов, выражающих толерантность: дисс. канд. фил. наук: 10.02.20. – Тамбов, 2007. – 168 с.
4. Пермьяков, Г.Л. От поговорки до сказки: (замечки об общей теории клише) / Г.Л. Пермьяков. – М.: Наука, 1970. – 239 с.
5. Савенкова, Л.Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 2002. – 240 с.
6. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.
7. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.